

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2026 1. SZÁM
LXVIII. ÉVFOLYAM

Kertész Balázs
Tatamér fehérvári prépost, királyi alkancellár élete

Fóti Miklós
Ferhád aga és bég életútja a váci harmincadtól a hódoltsági
határszandzsákok kormányzásáig

Cziráki Zsuzsanna
Az erdélyi szász diplomácia színterei és eszközei a 16–17. században

Kustár Lídia
Kísérlet jakabházi Sallér Judit lánykorának
és gróf tolnai Festetics Györggyel való házasságkötésének rekonstruálására

Cieger András
Jókai Mór és az újságírók első magyarországi egyesülete

Miklós Dániel
Pillanatképek a csehországi közhangulatról, 1938–1939

Figyelő
Kuffart Hajnalka, Kádas István és Czinege Szilvia beszámoló

Szerkesztőség

VARGA SZABOLCS
felelős szerkesztő

APOR PÉTER, ESZIK VERONIKA, KOLOH GÁBOR, SKORKA RENÁTA, TÓTH GERGELY
szerkesztők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

*Közlési szabályzatunk a honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2026-os évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVIII. évfolyam, 2026. 1. szám

TANULMÁNYOK

Kertész Balázs Tatamér fehérvári prépost, királyi alkancellár élete	1
Fóti Miklós Ferhád aga és bég életútja a váci harmincadtól a hódoltsági határszandzsákok kormányzásáig	29
Cziráki Zsuzsanna Az erdélyi szász diplomácia színterei és eszközei a 16–17. században	45
Kustár Lídia Kísérlet jakabházi Sallér Judit lánykorának és gróf tolnai Festetics Györggyel való házasságkötésének rekonstruálására	71
Cieger András Jókai Mór és az újságírók első magyarországi egyesülete	99
Miklós Dániel Pillanatképek a csehországi közhangulatról, 1938–1939	115

FIGYELŐ

Kuffart Hajnalka Az esztergomi érsekség Mátyás-kori számadásai (1486–1490). Egy magyar–itáliai vegyes könyvelési rendszer forráskiadvány-sorozatának első kötetei	133
Kádas István A Jagelló-kori portális adórendszer működése és buktatói. A Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja keretében megvalósuló projekt bemutatása	143
Czinege Szilvia Széchenyi István leveleinek kritikai kiadása. Kutatási beszámoló	155

FERHAD AĞA ÉS BÉG ÉLETÚTJA A VÁCI HARMINCADTÓL A HÓDOLTSÁGI HATÁRSZANDZSÁKOK KORMÁNYZÁSÁIG

FÓTI MIKLÓS

FROM TAX FARMER TO *SANCAKBEYI*

The Career Of Ferhad *Ağa* And *Bey* On The Habsburg–Ottoman Frontier

This study reconstructs the career of Ferhad *ağa* and *bey*, a prominent Ottoman military official and member of a new, entrepreneurial elite in the *vilayet* of Buda during the latter half of the 16th century. Ferhad's career exemplifies the social mobility mechanisms of the late 16th-century Ottoman Empire, illustrating the close link between military advancement and financial enterprise. He began his career in the lowest ranks of the military, initially serving as an *azab ağa* in Pest. The present findings suggest that his initial advancement was driven by his involvement in managing lucrative tax farms (*mukataas*). He expected that managing the *mukataas* would secure him the position of *sancakbeyi*, and this expectation was subsequently fulfilled.

Ferhad's trajectory was strongly supported by his family network. Upon his own promotion, he secured the transfer of the *miralay* position in the *sancak* of Peçuy to his brother, Ali *Ağa*. Ali himself served as a *katib* for the *mukataa* of Vác, having previously been *azab ağa* of Nova Castle in Hercegovina. He later became involved in tax farming the revenues from the area beyond the Krka River and the Ravni Kotari region (near Zadar), which highlights the family's strong financial and military ties to the Dalmatian borderlands. A third brother, Hüseyin, *miralay* of Füleek, also served in the same region. Hüseyin's military merits were explicitly linked to his participation in clashes against Zadar around 1570–1571.

A critical turning point in Ferhad's career was the financial reform led by Defterdar Kasım which ended the profitable, often illicit, activities (e.g., extorting villages, embezzlement) of border officials in the *vilayet* of Buda in the interest of economic stabilisation. Ferhad, whose financial interests were severely affected, tried to bribe the *defterdar*. This conflict highlights the significant tension between central reform efforts and the resistance of the local power elite. Firstly, he was moved to Albania, then the pragmatic Ottoman administration repurposed his services. Ferhad was dispatched to the Ottoman–Safavid wars in the Caucasus, where he eventually served as *defterdar* of Shirvan and *sancakbeyi* of Qabala. He returned to Hungary as the *sancakbeyi* of Szeged in 1584. He continued to serve, holding positions such as the *sancakbeyi* of Klis, Pozsega and Pécs before his death around 1590.

Fóti Miklós, tudományos segédmunkatárs, ELTE HTK TTI, Délkelet-Európa története osztály, Turkológiai kutatócsoport. Ez a tanulmány az NKFIH – OTKA K 132609., valamint az ADVANCED 149648. számú projekt (A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak [tapu–defter] feldolgozása. II–III.) támogatásával készült.

The study also makes a contribution to the ongoing scholarly debate about who founded the Ferhad Bey Mosque in Pécs. The identification of the mosque's founder as Ferhad Vuković-Desisalić is firmly rejected. Instead, the study suggests that Ferhad *ağa* and *bey* – a wealthy tax farmer with strong financial backing (matching his rivals who also founded pious endowments) – remains a likely patron for the significant mosque and complex alongside the other *bey* of the same name who governed Pécs and died in 1573.

Ferhad's life story provides insight into the changing nature of the Ottoman provincial elite, and the mechanisms of social mobility in the borderlands. It demonstrates how individuals from humble origins used financial ingenuity and family connections to advance in the military.

Keywords: Ottoman Hungary, tax farming, frontier, Ottoman administration, social mobility, Ferhad Bey Mosque in Pécs

Jahjapaszáde Arszlán budai pasa 1566. évi kivégzését követően a hódítók első generációja után egy új elit emelkedett fel a budai vilájet katonai-közigazgatási vezetőinek sorába. E második nemzedék számos tagja a szigetvári hadjáratban vagy az azt követő évek végvidéki harcaiban szerzett katonai érdemeket, s alapozta meg karrierjét. A vilájet újonnan felemelkedő szandzsákbégjei között kirajzolódik egy sajátos csoport, melynek tagjai egészen alulról, közkatonai rangból emelkedtek fel. Várkatonai szolgálatuk során előbb pénzügyi vállalkozóként különböző adóberletek kezelésével foglalkoztak, jelentős bevételek behajtását biztosítva a szultáni kincstár számára. Ezt követően a hetvenes évek közepétől léptek a bégek sorába. Pályájuk egy ponton összekapcsolódott: egymással rivalizálva felváltva kezelték a vilájet egyik legnagyobb presztízsű és a budai mellett legértékesebb adóberletét, a váci *mukataa*.¹ Míg e csoport két prominens tagjáról, Oszmán agáról és Mehmed agáról már született részletes tanulmány,² versenytársuk, Ferhad életútjának feltárásával talán még közelebb kerülünk e vállalkozói elit működésének és belső rivalizálásának megértéséhez a 16. század utolsó harmadában.

Az oszmán főtisztviselők karrierjének legkorábbi szakaszait viszonylag ritkán tudjuk rekonstruálni azok esetében, akik nem tartoztak valamely neves hódoltsági család kötelességébe. Az ilyen személyek ugyanis nem szerepelnek a katonai javadalmak nyilvántartásaiban úgy, mint egy adott bég fia, testvére vagy más rokona. Az oszmán levéltári forrásokról közismert, hogy ezekben a katonák túlnyomó többsége csak pusztá keresztnévvel

- 1 *Mukataa*: adóberlet, többféle állami adóbevételből összeállított pénzügyigazgatási egység. Pál Fodor: *The Business of State. Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1580s-1615)*. Berlin, 2018. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker 28) 35.; Linda T. Darling: *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*. Leiden – New York – Köln, 1996. (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy 6) 119–160.; Baki Çakır: *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul, 2003. Korabeli magyar forrásokban szokták harmincadnak, az adóberlettel foglalatostkodó személyeket pedig harmincadosnak nevezni.
- 2 Fodor Pál: A váci „harmincad” és egy hódoltsági főember a 16. századból. Oszmán aga, cselebi és bég. *Történelmi Szemle* 52 (2010) 329–340.; Miklós Fóti: On the Identity of a Pseudo-Memibegović. Who Was Mehmed, Kapudan of the River Dráva? *Archivum Ottomanicum* 42 (2025) 133–142.

szerepel. Ferhád esetében szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hiszen alacsony rangú közkatonaként került látókörünkbe, lehetővé téve felemelkedésének nyomon követését.

Főszereplőnk neve először 1569 áprilisában bukkan fel a pesti azabok³ agájaként. Ekkor egy olyan, a váci adóbérletek behajtására szakosodott társaságban találjuk, amely három évre hatalmas, 15 800 000 akcsés adóbevétel megfizetésére vállalkozott. E konzorciumot egy azab szeroda („tizedes”), egy szendrői timár-birtokos és két budai zsidó alkotta Ferhád pesti azab aga kezességvállalása mellett. Egy bizonyos Oszmán által vezetett társaságot túrtak ki az üzletből, még azt megelőzően, hogy elődeik hároméves vállalási időszaka lejárt volna, pedig nem is ígértek magasabb összeget.⁴ Az 1578–1581 közötti periódusban aztán Oszmán társasága tért vissza egy bizonyos Mehmed aga adóbérlői tevékenységét váltva le, akit nemrégiben Karaferjeli Mehmed béggel azonosítottunk.⁵ A 16. században a budai vilájetben kiemelkedő jelentőségű váci adóbérletet⁶ láthatólag egy szűkebb kör váltakozva, egymással konkurálva kezelte.

A szultáni ház-birtokok jövedelmét a *mukataa*-rendszerben, adóbérlők alkalmazásával szedette be a kincstár.⁷ Egy-egy *mukataa* kezelési egységbe csoportosított jövedelmet jelentett, melyeket átengedtek olyan vállalkozóknak, akik vonzó befektetési lehetőséget láttak bennük. Ferhád aga tehát egyértelműen a profitért dolgozott, hogy kiegészítse alacsony várkatonai fizetését. A jobb adóbérletekért „társas” vállalkozók csoportjai versengtek nyilvános árveréseken, akik közül a legmagasabb díjat és a legnagyobb előleget kínáló nyerték el a kezelés jogát. Az állam így lényegében készpénzhitelekhez jutott, és előre kalkulálhatóvá tudta tenni bevételeit.⁸ Cserében az adóbérlők – jórészt javadalmak birtokosai és várkatonák – katonai előléptetéseiknél is számíthattak a Porta támogatására.

A várkatonára Ferhád előtt nem kisebb ambíció lebegett, mint hogy a kincstárnak tett értékes szolgálatainak viszonzásaként bekerüljön a szandzsákbégek közé. A váci *mukataa* e tekintetben ideális terepnek számított, mivel szerződése szerint a vállalt adóbevételek realizálása fejében rögtön szandzsákbégi tisztség járt volna neki.⁹ Ez azonban ismeretlen

3 A várórségek egyik gyalogos csapatneme, mely a folyami flottákban is szolgált, élükön rendre egy aga állt. Ferhád pesti azab agaként mintegy 330 azab parancsnoka volt. Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága*. I–III. Bp., 2007. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak) II. 503. Hegyi Klárának is feltűnt, hogy „a pesti katonák a budaiakat megközelítő mértékben igyekeztek betörni a pénzügyi vállalkozásokba. A névsor egy ámil (adóbérleti felelőst) és 30 kefilt (kezes) tüntet fel.” Uo. 502.

4 Österreichische Nationalbibliothek (= ÖNB) Codices Mixti (= Mxt) 609. 2b [A budai vilájet adóbérletei mutatója]; *Magyarországi török kincstári defterek*. I–II. Ford. Lászlófalvi Velics Antal, bev., s. a. r. Kammerer Ernő Bp., 1886–1890. II. (1540–1639) 350. Erről az Oszmánról szól Fodor Pál tanulmánya. Lásd Fodor: A váci „harmincad”.

5 Fóti: On the Identity of a Pseudo-Memibegović, 133–142.

6 A váci *mukataa* 16. századi fejleményeiről lásd Előd Vass: *Éléments pour compléter l'histoire de l'administration des finances du vilayet de Buda au XVIe siècle*. In: *Studia Turcica*. Ed. Lajos Ligeti. Bp., 1971. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 17) 483–490.

7 Fodor Pál: A magyarországi oszmán adóbérleti rendszerről. *Történelmi Szemle* 47 (2005) 287–296.

8 Uo. 288.

9 „Vaç mukataası sancak şartıyla zabt edüb sancak müyesser olmayan Ferhad'a...” [A váci *mukataa*t szandzsák feltételével igazgató Ferhádnak, aki részére szandzsák (kiutalása) meghiúsult...] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (= BOA) Kamil Kepeci (= KK) 77. 36^a.

okból meghiúsult: vagy éppen nem volt megüresedett szandzsák, vagy pedig a Porta mégiscsak túlzásnak tartotta, hogy egy egyszerű várkatonára rögtön egy ilyen magas poszthoz jusson. A tartományi vezetés azonban tisztában volt azzal, hogy tartoznak Ferhádnak, és ezért kompenzációként a szandzsákbég utáni második legmagasabb tisztséget ajánlották fel neki: a pécsi szandzsák alajbéje,¹⁰ Musztafa vojvoda ugyanis nem sokkal előbb meghalt, így 1569. december 8-án már Ferhád lett az altartomány katonai parancsnoka.¹¹ A tisztségével járó javadalombirtoka – némileg szokatlan módon – kezdetben szandzsákján kívül, a szerémségi iregi náhijében volt. Zíámet-birtokát a szerémi szandzsák 1569. évi timár defteréből ismerjük és szokatlan elemei miatt érdemes rá kitérni: bár az egész birtoktest igen tekintélyes, 50 000 akcsényi bevételt biztosított számára, ennek túlnyomó részét mindössze két falu, Krusedol és Kis Remete tette ki. Ezenfelül – érdekes módon – e falvak azonos nevű ortodox kolostorait birtokolta (meglehetősen jelentéktelen összeggel, 250, illetve 2000 akcséval), valamint egy iszlankameni pusztát.¹² A török közigazgatás hivatali ügymenetének gördülékenységét jól megvilágítja, hogy amikor a pécsi alajbég kinevezés után alig négy nappal, december 13-án lezárták a szerémi szandzsák timár defterét,¹³ ebben az említett zíámetet már a pécsi alajbég javadalmaként rögzítették.

Ezt az ideiglenes állapotot, vagyis hogy a pécsi szandzsák katonai parancsnoka a Szerémségben rendelkezik javadalombirtokkal, hamarosan rendezték: 1572-ben Ferhádnak már jutott egy pécsi birtok, és az ilyenkor szokásos eljárás szerint iregi zíámetjét lemondással (*feragat*)¹⁴ átadta egy helyi záimnak, aki történetesen Szokollu Musztafa budai pasa Kászim nevű fia volt.¹⁵ Ezt már az 1570-es évek első felében vezetett, a javadalmak adományozásait naplószerűen rögzítő *ruzmançe defter*ből ismerjük, amelyből Ferhád további pályáját is követhetjük, és amelynek tanúsága szerint egyéni sorsán túl az adóberletekre szakosodott személyek hálózatos, családi alapú karrierépítése is kibontakozik.

A napló 1573. novemberi dátummal tartalmaz egy bejegyzést, mely szerint Ferhád pécsi alajbég testvére, egy bizonyos Ali („Ali birader-i Ferhad bey, miralay-i Peçuy”) új zíámetet kapott a siklósi náhijében.¹⁶ Tezkeréje szerint Alit egy hercegovinai zíámetből bocsátották el, ahol Nova várának volt az azab agája, és a vár ostrománál is helytállt, ami-

10 Más néven míralaj, a magyar forrásokban gyakran olajbék, a helyi timáros haderő vezetője.

11 BOA KK 77. 36°.

12 BOA Bab-i Asafi. Defterhane-i Amire Defterleri (= A.DFE.d) 46. 8. A kolostorok javadalomként birtoklása egy nem kellően kutatott terület, nem tudjuk, miért szerepelnek elhanyagolható adóval kolostorok timár- vagy zíámet-birtokok részeként. Csak találgathatunk, hogy vajon feltételezhető-e szándékos törekvés egy-egy keresztény származású birtokos részéről ezek birtoklására.

13 Miklós Fóti: The *Nahiye of Morovit’* in the *Sancak* of Sirem According to the *Tahrir Defteri* of 1578. *Archivum Ottomanicum* 41 (2024) 143.

14 A lemondás intézményére lásd Fodor Pál: A Peculiar Ottoman Institution. *Feragat* (Renunciation). *Archivum Ottomanicum* 40 (2023) 13–24.

15 ÖNB Mxt 571. [981. mikrofilm kép.] A *tezkere* margójára odaírták, hogy a javadalomváltozás „bejegyzésére a pasa őjelessége adott parancsot”, azaz maga Szokollu Musztafa budai pasa nézhette ki a szerémségi zíámetet fia számára és juttatott egyúttal Ferhádnak új javadalmat hivatalviselésének színterén. A Szerémség a vilájet korai történetében a budai pasák hásza volt, és később is itt terült el a pasák hászainak egy része. Szokollu Musztafa 1569-ben 90 000 akcsényi hásszal rendelkezett itt, jórészt éppen az iregi náhijében. BOA A.DFE.d 46. 6.

16 ÖNB Mxt 571. [1091. mikrofilm kép.]

kor a keresztények megtámadták (emlékezzünk vissza, Ferhád is éppen azab agából lett alajbég). Utóbbi esemény 1572–1573-ban történt, amikor Szokollu Ferhád klisszai bég és a hercegovinai bég együttes erővel védte meg a várat.¹⁷ Érdekes körülmény, hogy a bejegyzés megemlíti, hogy Ali Ferhád aga (azaz a testvére) adóbérlői szolgálatánál a váci *mukataa* egyik kjátibjaként [szó szerint „írnok”, itt inkább jegyző, könyvelő] szerzett 5000 akcse jövedelemkiegészítést. A *mukataak* beszédésére szakosodott társaságoknak csakugyan állandó tagja volt egy könyvelő,¹⁸ s e szerepet éppen testvére váci vállalkozása mellett töltötte be. Feladatát egy másik írnnokkal, Hüszejnnel együtt látta el. Ha jobban szemügyre vesszük azt az 1569. évi forrásunkat, amelyben először bukkan fel Ferhád aga személye, abban a váci adóbérllet jegyzőségét (*kitabeta*) csakugyan Ali és Hüszejn nevű timár-birtokosok látták el.¹⁹ A bejegyzés kitér arra is, hogy néhány hónappal korábban Ferhád az alajbégi tisztségéről is lemondott Ali javára, e tény már 1573 februárjában nemes rendeletben rögzítették.²⁰ A nagylelkű gesztus mögött az állt, hogy a Porta teljesítette a korábban beígért szandzsákbégi tisztségre való kinevezést, és Ferhádból nógrádi bég lett.²¹

Ali aga nem sokkal később a dalmát határvidéken bukkant fel: 1576-ban arról értesülünk, hogy a kincstártól egy bizonyos Ali nevű záim bérelte a Kerka folyón túli adójövedelmeket más dalmát területekkel együtt évi 600 000 akcse behajtását vállalva, azonban a helyi javadalombirtokosok sajátjuknak tekintve e birtokokat, akadályozták tevékenységét.²² Az Ali nevű adóbérlőre vonatkozó forrásnak megtaláltuk a Portán iktatott előzményét (1575. január 28. dátummal) egy számunkra lényeges többletinformációval: az adóbérlő Ali pécsi záim volt, ami pedig azt jelenti, hogy főszereplőnk testvéréről lehet szó.

„Klissza bégje levelet küldött és kérte, hogy a nevezett szandzsákhöz tartozó Kerka folyón túli [vidék] *mukataai* és Kotar²³ vidéke, melyek a többi újonnan meghódított hellyel együtt össze lettek vonva, a pécsi szandzsákban záimetet birtokló Alinak, aki 630 000 akcse beszédésére vállalkozott, azért, hogy a kincstári vagyon beszédésénél

17 Peçevi İbrahim Efendi: *Peçevi Tarihi*. I–II. [Haz. Bekir Sitki Baykal.] Ankara, 1981. I. 354.

18 Az írnnok e szerepkörben maguk is vállalkozók (*ber vech-i iltizam*), amit Fodor tanulmánya magyar sájtossággént nevez meg. Fodor: A váci „harmincad”, 292.

19 *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 350.

20 „Peçuy alajbeyisi Ferhad ihtiyarıyla feragat etmegin alay beyligi kendüye tevcih olunmak için...” ÖNB Mxt 571. [1091. mikrofilm kép.]

21 BOA Maliyeden Müdevver (= MAD) 563. 55.

22 Kornelija Jurin Starčević: *Krajiške elite i izvori prihoda. Primjer Jadranskog zaleđa u 16. i 17. stoljeć. Prilozi za orijentalnu filologiju* 55 (2006) 256. A Szarajevói Keleti Intézet ahkám deftereinek a 75. kötetéből származik az adóbérletre vonatkozó információ. Tartalmilag idézi Géza Dávid: *The Formation of the Sancak of Krka (Krka) and its First Bega*. In: *Ottomans – Crime – Jochids. Studies in Honour of Mária Ivanics*. Ed. István Zimonyi. Szeged, 2020. 86–87.

23 Ravni Kotari régió, Zára környékén, délkeleti szomszédja az említett Kerka [Krka] folyó vidéke.

segítsége legyen, szükséges, hogy a zemuni²⁴ vár lovasai agájának, a jelenleg timáros Haszának az agasága [az agai tisztsége] az említettnek adassék...”²⁵

A körmönfont és nehezen követhető megfogalmazás ellenére is látható, hogy Ali azokon a Velencétől elhódított területeken kamatoztatta a pénzügyek igazgatásában való jártasságát, ahol Nova vára egykori azab agájaként otthonosan mozgott. Ezt a kitérőt azért tartottuk indokoltnak, mivel – a későbbi fejleményeket megelőlegezve – a család egy másik tagja is felbukkan később Kotari vidékén, megerősítve a családi alapú karrierépítés mintázatát. Azt a kérdést, hogy Alinak ezt a szolgálatát később a Porta jutalmazta-e szandzsákbégi vagy valamely más magas tisztséggel, egyelőre nem tudjuk megválaszolni.

Testvére esetében azonban beteljesedett az áhított cél: 1573. március 8-án Ferhád megkapta első szandzsákját, Nógrádot, a kezdő bégi fizetést éppen meghaladó 219 000 akcsényi fizetéssel.²⁶ A konkrét katonai érdemek ilyenkor szokásos hosszas felsorolása helyett a bejegyzés szűkszavúan csak annyit említ, hogy Ferhád nagyon buzgón törekedett a szultáni érdekek érvényesítésére. Tudjuk, hogy emögött váci adóbérlői tevékenysége állt, ezért kapta tehát a nógrádi szandzsákot. Ez azonban határszandzsák volt, a végvári harcokban pedig katonai erényekre és képességekre volt szükség. 1575. március 24-én a Habsburg kémek arról értesültek Ferhád nógrádi bég tolmácsától és besliájától, Deli Hüszejntől, hogy a bég engedélyt kapott Korpona, Csábrág és a bányavárosok megtámadására.²⁷ A törökök csakugyan készülődtek, de előbb az ezek előterében fekvő nógrádi várak ellen vonultak: 1575 nyarán Musztafa budai pasa Kara Ali béget bízta meg azzal, hogy több szandzsák egyesült erejével foglalja el Balassi várait, Kékkőt, Divényt és Somoskőt.²⁸ 1575. augusztus 12-én csavus érkezett Budáról Isztambulba a hírrrel, hogy a törökök elfoglalták Divényt és Kékkőt, a nógrádi és a füleki szandzsákbég pedig már Somoskő alatt állt, ami hamarosan szintén elesett.²⁹ A következő évben a bányavárosok kerültek fokozott nyomás alá: 1576 nyarán mintegy ezer nógrádi török rajtaütött egy Zsitnya vára alatti falun, és a húsz gyalogos által védett várat is megtámadták.³⁰ 1576-ban egy ismeretlen

24 Bár a török források a szerémségi Zimony nevét is így írják, a szövegkörnyezet egyértelműen a Zára közelében található, török kézen lévő Zemuniki [Zemonico] várra utal. Ez a vár csakugyan stratégiai szerepet töltött be az új hódítások adóztatásában, mivel elhelyezkedése révén elengedhetetlen volt az adóbehajtás biztosításához.

25 „Kilis beyi mektub gönderüb liva-i mezbura tabi mavera-i nehr-i Kirka mukataati ve Kotar yerleri sayir yeniden feth olunan yerler ile birikdirilüb altyüz otuz yük akçeye iltizam edüb Peçuy sancagında ziamete mutasarrıf olan Aliye mal-i miri tahsiline muavenetiçün medd? lazım olmagım bilfiil timar ile Zemun kalesi farislerine aga olan Hasanın agalığı mezkura verilmesin rica etmegin mezkurım agalığı mumailheye buyurıldı.” BOA Bab-i Asafi. Ruus Kalemi defterleri (= A.RSK.d) 1460. 322.

26 ÖNB Mxt 571. [1041. mikrofilm kép.] A központi listán elérhették a dátumot, itt ugyanis 981. Zilkade 13./1574. március 6. szerepel. BOA MAD 563. 55.

27 Österreichische Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Türkei I. Karton 31. Konv. 2. 1575.III. fol. 91–92.

28 Fóti Miklós: Ali szegedi szandzsákbég azonosítása, életpályája és birtoklástörténete (1567–1595). *Történelmi Szemle* 65 (2023) 360. Az érintett szandzsákok nyilván Nógrád, Szécsény és Fülek, esetleg Hatvan lehettek.

29 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 31. Konv. 5. 1575.VII–VIII. fol. 196–211.

30 Uo. Karton 33. Konv. 3. 1576.VIII–IX. fol. 98–105. Semmiképpen sem lehet a Trencsén vármegyei Žitná: ez túl messze esik, váráról sincs információ. A követjelentésekből kitűnik, hogy a török ekkor a bányavárosok

kém legalább tíz jelentést küldött a selmecebányai tanácsnak a nógrádi törökök mozgásáról és Ferhádnál tett látogatásairól, beszámolva arról is, hogy Ferhád hódoltató levelet küldött Bakabányára és Korponára.³¹ Ernő főherceg 1576 októberében Musztafa pasával levelezett a nógrádi bég féken tartásáról.³² Október végén a szultáni tanács, reflektálva Musztafa pasa korábbi levelére, arra figyelmeztette Ferhád nógrádi és Haszán füleki bégget, hogy tartózkodjanak Bakabánya, Korpona és Selmecebánya adójának követelésétől, mivel ezek a helységek nincsenek benne Halil bég defterében és így oszmán részre eddig sem tartoztak adót fizetni.³³

A szüntelen végvári harcok közepette Ferhád birtokai gyarapítására is odafigyelt: a nógrádi szandzsák 1579. évi összeírása betekintést enged abba, hogy főhősünk hogyan rendezkedett be altartományában, és ott milyen anyagi viszonyok közt élt. Nógrádon háza, rétjei, gyümölcsöse és kertje volt.³⁴ Drégely város határában további birtokait találjuk: egy ötszekeres rétet Hídvég falunál, a 15 szekeres Pap-féle rétet szántóval, valamint egy egykerekű malmát.³⁵

Úgy tűnik, hogy Ferhád viszonylag hosszan, 1577 tavaszáig töltötte be a nógrádi pozíciót, igaz, egy Habsburg követjelentés úgy tudta, hogy valamikor a szolnoki szandzsákban is megfordult.³⁶ Az értesülés megbízhatóságát azonban semmi sem támasztja alá: török forrásaink, így a szandzsákbégi kinevezéseket tartalmazó központi lista nem erősíti meg. Utóbbi Fülek fejezetében azt találjuk, hogy a korábbi nógrádi béget egy másik felső-magyarországi szandzsákba, Fülekre helyezték át 1577. április 1-én,³⁷ miután az előző bég, Haszán meghalt.³⁸ Április 4-én a füleki bég a szolnoki bég főserégéhez csatla-

hódoltatását tűzte ki célul. Leginkább a bányavárosok védelmi vonalába tartozó Szitnya jöhet számításba, Selmecebányától délre.

- 31 Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Bp., 1995. (Humanizmus és Reformáció) 275.
- 32 *A budai basák magyar nyelvű levelezése*. I. 1553–1589. Szerk. Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula. Bp., 1915. 130.
- 33 BOA Mühimme Defterleri (= MD) 28. 302. [Nr. 756.]
- 34 *Magyarországi török kincstári defterek*, I. (1543–1635) 267.; BOA Tapu-Tahrir defterleri (= TT.d) 581. 5. 1579-ben a defter már pozsegai bégnek nevezi Ferhádöt, aki ezek szerint megtartotta korábbi szerzeményeit.
- 35 *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 315.; BOA TT.d 581. 81. A kisebbik rétet esetlegesen meglehetősen rejtélyesen fogalmaz a bejegyzés: „Hídvég temploma kegyes alapítványának rétje, jelenleg Ferhád bég mírlivá kezén...” [„... çayır-i vakf-i kenise-i Hidveg hala der yed-i Ferhad bey mirliva...”]
- 36 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 36. Konv. 1. 1577. X–XII. und s.d. fol. 88–115.
- 37 BOA A.RSK.d 1461. 12. A központi lista Fülek fejezetébe csak a berát [adománylevél] kiállításának dátumát írták be: 1577. július 25.
- 38 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 35. Konv. 1. 1577. III–IV. fol. 137–149. Később meggyilkolásáról és elhurcolt javairól írnak. A jelentések szerint Potur Haszánnak is nevezett bég Fülek előtt pozsegai bég, 1566-ban pedig temesvári pasa volt. 1568. március 20-tól iszkenderijjei (Shkodra) bég. BOA MAD 563. 216. A hódoltásági végvidék régi harcosa volt: azonos az Istvánffy által említett Prodocics/Predovics Haszánal: „Haszon [Haszán], ki az magyaroktól filekinek, az horvátoktól Predovicsnak nevezetett, Szécsénnél még Balassi János megverésével, s annakutána kevés idővel Bebeknek s Mágocsynak elfogásával híresedvén, aki Temesvárbán fő vala...” *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája, Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I/1–3. S. a. r. Benits Péter. Bp., 2001–2009. (Történelmi Források) I/2. 380.; Fóti Miklós: Birodalmi érdek és határmenti önkény hálójában. Prodocics Haszán bég és pasa felemelkedése és bukásai/Caught Between Imperial Interest and Frontier Arbitrariness. The Rise and Fall of Prodocić Hasan Bey and Pasha. *Belvedere Meridionale* (2026). [Megjelenés alatt.]

kozva betört Szatmár és Bihar vármegyébe, ahol kiraboltak öt falut.³⁹ November 10-én a füleki bég 800 lovassal és 1200 gyaloggal hirtelen Szikszón termett, és rajtaütött az országos vásáron. A város lakossága éppen a templomban volt, Ferhád hada pedig az épület melletti temető felől támadt, de magát a megerősített templomot nem tudta bevenni. Prépostváry Bálint a borsodi Vadnánál meglepte a zsákmánnyal hazafelé tartó törököket, és kiszabadította a foglyul esett magyarokat. A török had kalauza kimenekítette és Ajnácskőn elbújtatta a sebesült Ferhád béget. Másnap a bég megszegyenülve tizennégy emberével visszatért Fülekre. A török seregből sokan elestek, Hüszejn alajbég pedig sebesülten fogságba esett.⁴⁰ Gömörly Gusztáv, aki bécsi levéltári kutatások alapján írta le a történeteket, Ferhád Haszánnak nevezte a füleki béget – azaz apja neve Haszán lenne –, de forrását nem nevezte meg. Gömörly szerint magyar származású renegát volt, harmincados, majd bég és pasa(!), aki mindig is Magyarországon szolgált és 1577-ben halt meg.⁴¹ E megállapítások jó részét – a harmincados tisztség kivételével – cáfolják a feltárt adataink. Hüszejn alajbég Habsburg jelentések szerint 1579-ben a lengyel király foglya volt, és úgy tudták, hogy Ferhád bégnak a testvére.⁴² Ez a Hüszejn a pécsi míralaj-cserével szinte egy időben, 1573 tavaszán került az alajbégi pozícióba, miután elődje, Hüdáverdi meghalt.⁴³ Ami érdekessé teszi személyét az az, hogy Ali agához hasonlóan korábban ő is a dalmáciai végvidéken működött, ráadásul ugyanabban a régióban: katonai érdemeit 1571-ben szerezte a zárai vitézek elleni összecsapásokban. A Zára környéki Ravni Kotari régióban ekkor folyamatos szárazföldi harcok, portyázások és kisebb erődítményekért vívott összecsapások zajlottak a velencei és az oszmán erők között. Pontosán ez az a vidék, ahol Ali aga a Kerka folyón túli és a Kotari területén fekvő hászok jövedelmeit igyekezett beszédni. Hüszejn részt vett Vrčevo [ma Gradina Vrčevo] elfoglalásánál, mely egy, a tengerparti térséget ellenőrző toronyvár volt Zára előterében.⁴⁴ Ugyanekkor 1500 akcse jövedelememelését érdemelt ki egy másik vár, Ozren elfoglalására irányuló támadásban.⁴⁵ Ozrenről Pecsevi azt állítja, hogy más Zára környéki erősségekkel együtt Szokollu Ferhád klisszai bég foglalta el.⁴⁶ A rendelkezésre álló adatok alátámasztják azt a feltételezést, hogy Hüszejn alajbég főhősünknek, s így Ali agának is testvére lehetett, sőt úgy tűnik, hogy a család helyi kötődéssel rendelkezett a hercegovinai–dalmáciai végvidéken.

39 *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*. Ford. Kovács József László, jegyz. Fenyvesi László. Bp., 1986. (Magyar Ritkaságok) 227.

40 Takáts Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Bp., [1928.] [2., bőv. kiad.] 206., 345–347.; Gustav Gömörly: *Türkennoth und das Grenzwesen in Ungarn und Croatien während sieben „Friedensjahren“ von 1575 bis 1582. Mitteilungen des k.k. Kriegs-Archivs* [10] (1885) 167–168. Istvánffy tévedett, amikor Fileki Kayint bégről írt az esemény kapcsán, ám az alajbég elfogásáról ő is beszámol. *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, 1/3. 14.; *Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603. I–IV*. Kiad. Szilágyi Sándor. Bp., 1876. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores 21, 28–30) I. (1566–1586) 195–197.

41 Gömörly: *Türkennoth und das Grenzwesen*, 168. A felsorolt információkból már felsejlik, hogy Gömörly két egymást követő füleki bég, Ferhád és Haszán pasa adatait mosta össze.

42 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 38. Konv. 2. 1579. I–III., Konv. 3. 1579. IV., Karton 39. Konv. 3. 1579. VII. passim.

43 ÖNB Mxt 571. [1044. mikrofilm kép.]

44 Uo.

45 Uo.

46 Peçevi: *Peçevi Tarihi*, I. 319.

A szikszói vereség éppen a legrosszabbkor jöhetett Ferhád számára. 1577-ben a Porta a hódoltsági pénzügyek, illetve igazgatás megreformálását indította el, Kászim mohácsi (más források szóhasználatával szekcsői) bég vezetésével, aki egyúttal a budai defterdár tisztét is betöltötte.⁴⁷ A tartomány pénzügyi defterdárjaként (*mal defterdarı*) az ő hatáskörébe tartozott a kincstári jövedelmek felügyelete és elszámoltatása. Kászim arra kapott utasítást, hogy a gazdasági stabilizáció érdekében – mint korábbi szolgálati helyein is többször – vizsgálja felül a szultán magyarországi jövedelmeit. Az általa vezetett revízió azonban sértette a budai pasa, a határvidéki bégek és a katonaság egzisztenciális érdekeit.⁴⁸ Véget vetett a végvidéki tisztségviselők lukratív ügyleteinek, a falvak hódoltatásából, a magáncélú rabszedésből és a jövedelmek elsikkasztásából származó lehetőségeknek. A reformok legnagyobb vesztese Szári Ali⁴⁹ mellett Ferhád bég lehetett. A budai beglerbég, Musztafa pasa lemondással fenyegetőzött, miközben Ferhád füleki szandzsákbég megpróbálkozott Kászim megvesztegetésével.⁵⁰ Ő azonban sikkasztással vádolta Ferhádöt,⁵¹ s a Portán már a helyi katonaság lázadásától tartottak. Bár 1578 tavaszától Kászimot már csak volt defterdárnak nevezik az iratok, nem sokkal később a szultán kivégeztette a vilájet első emberét, Musztafa pasát, ami a régi hatalmi elit végét jelentette. Szeptembertől III. Murád szultán bizalmasa és defterdárja, Kara Üvejsz pasa vette át a helyét Budán,⁵² ezzel pedig a saját anyagi érdekeiket szem előtt tartó határbégek nehéz helyzetbe kerültek. Ferhádöt 1578. december 9-én Fülekről a Dráva-Száva közére, Pozsegába helyezték át, a szikszói vereség után érthető módon változatlan, 349 040 akcsés fizetéssel.⁵³ Ugyanekkor az előző pozsegai béget, Báli pasa fia Mahmúdöt éppen Fülekre irányították, vagyis a két altartomány között bégcserét hajtottak végre.⁵⁴ Nem tudjuk minek köszönhetően, de Ferhád ki tudta magának harcolni, hogy 1579 augusztusában – bőkezűen megnövelve javadalmát – 399 339 akcséról állítsanak ki számára berátot [adománylevél]. Pozsegai bégeként egyik Portára küldött beadványában Jahjalu Zülfikárt terjesztette fel fizetésemelésre a „Szendrő, Putnok és Murány nevű várakból Szabadkára [Szabadkapusza/Rimaszombat nyugat] kártevés és szándékával kitörő, de vereséget szenvedő hitetlenek elleni csatában” való helytállásáért.⁵⁵ Zülfikár az új füleki bég, Jahjalu Mahmúd fia, valamint

47 BOA MD 30. 233–234. [Nr. 545–549.]; Uo. 34. 23–24. [Nr. 48–49.]

48 Fóti Miklós – Sz. Simon Éva: Kászim kethüdá, a kormányzat embere. *Korall* 96 (2024) 40–41.

49 Fóti Miklós: Két végvidék szolgálatában. Szári Ali bég hódoltsági és kaukázusi karrierje. *Századok* 158 (2024) 145–164.

50 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 35. Konv. 2. 1577. V–VII. fol. 145–152. „Ferahát füleki bég, aki korábban nógrádi bég volt, azelőtt pedig váci emín (azaz Einemer) Cassamnak 100 000 tallért adott volna.” Cassam alatt értsd Kászim kethüdát. Fóti – Sz. Simon: Kászim kethüdá, a kormányzat embere, 41.

51 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 36. Konv. 1. 1577. X–XII. und s.d. fol. 88–115.

52 Fodor Pál: Üvejsz pasa hagyatéka. Pénzügypolitika, vagyonekobbzás és az oszmán hatalmi elit a 16. század végén. *Történelmi Szemle* 44 (2002) 209–254.

53 BOA KK 262. 19.

54 ÖNB Mxt 597. [453. mikrofilm kép.] Érdekes, hogy ezt az áthelyezést a kinevezéseket tartalmazó központi lista Fülek fejezetébe [BOA KK 262. 23.] ismeretlen okból nem jegyezték be. Ferhád után itt Hüsejzn béggel folytatódik a lista.

55 Fóti Miklós: Zülfikár bég, egy hódoltsági határbég-dinasztia harmadik nemzedéke történetéhez. *Történelmi Szemle* 66 (2024) 530.

Vuszúli Mehmed bég⁵⁶ unokaöccse volt, úgy tűnik, hogy Ferháddal egy politikai családba tartoztak.

Talán szándékosságot feltételezhetünk amögött, hogy Ferhádót hamarosan még távolabbra helyezték, Pozsega déli szomszédságába, a zvorniki szandzsákba. Erről is csak utólag szól a kinevezéseket tartalmazó központi lista, amikor 1581. december 25-én Zvornikból áthelyezték Albániába.⁵⁷ Emiatt azt sem tudjuk pontosan megmondani, hogy meddig kormányozhatta Pozsega altartományt. Annyi azonban bizonyos, hogy 1580-ban már Iszkender, a neves Ulama bég és pasa fia volt a pozsegai bég, aki egy szeptember 28–29-én lezajlott csetepatéban életét vesztette,⁵⁸ és maga a szultán is nagyon felindult halálán.⁵⁹ Az előző zvorniki bég, Szinán csak 1580 áprilisában kezdte meg szolgálati idejét, de azt nem tudjuk, hogy meddig töltötte be a tisztségét, vagyis valamikor e dátum után kerülhetett ide főhősünk. Ez jelentheti azt, hogy egy szolgálati helyéről nem értesültünk,⁶⁰ de akár hosszabb ideig várakozási állományban (mázúlként) is lehetett. Akárhogy is volt, csak átmeneti megoldásként szemelték ki számára Zvornikot, és 1581. december 25-én még távolabbra, az albán tengerparti altartományba, Delvinébe [Delviné] helyezték, ami minden bizonnyal összefüggésben állt azzal, hogy minél messzebb tudják a budai viláجتól. Ez természetesen nem akadályozta meg abban, hogy egykori embereinek javadalomhoz jutását elősegítse: 1582 nyarán Húbjár nevű katonájának kezdő timárt kért a pozsegai szandzsákban.⁶¹ Eközben maga Ferhád bég is anyagi nehézségekkel szembesült, mivel új állomáshelyén, mely a legszegényebb balkáni szandzsákok közé tartozott, még hász-birtokait sem tudták teljes egészében kiadni neki, így igen jelentős, közel 200 000 akcsényi hiány keletkezett a fizetésében.⁶²

Szultáni parancsok sorából tudjuk, hogy a Porta a balkáni szandzsákok bégeit katonáikkal együtt kirendelte a Kaukázusban zajló oszmán–szafavida háborúba. Így járt 1580-ban Szári Ali is, akit a pénzügyi revízió során előbb Hercegovinába helyeztek át, majd innen került a perzsa háborúk színterére.⁶³ Delvine bégjeként Ferhád ugyanerre a sorsra jutott: 1583 januárjában parancsot intéztek Janja, Ohri, Tirhala, Szelánik, Elbaszán, Avlonja, Üszküib, Mora, Delvine, Vidin, Iszkenderijje és Aladzahiszár bégjeihez, hogy vegyenek részt a keleti hadjáratban.⁶⁴

56 Fóti Miklós – Sudár Balázs: Egy nagyhatalmú oszmán család legkisebb fia: Jahjalu Mehmed, szandzsákbég és költő. *Századok* 1 (2026) 29–60.

57 Kinevezése a központi lista Delvine fejezetében: BOA KK 262. 5.

58 Pálffy Géza: Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 115 (2002) 943–944.

59 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 42. Konv. 2. 1580. VIII–IX., Karton 43. Konv. 1. 1580. X–XII. und s.d., Konv. 3. 1581. III. passim.

60 Úgy tűnik, hogy rövid ideig a hercegovinai szandzsák őrzésével bízták meg, melynek bégje a birodalom keleti végvidékén harcolt a Szafavidák ellen: egyik katonájának teszkeréje ugyanis elárulja, hogy a volt pozsegai bég Ferhád jelenleg Hercegovina védelmét látja el („... sabika Pojega sancakbeyi olub hala Hersek muhafazasında olan Ferhad beyin mektubıyla...”). ÖNB Mxt 559. 64^r.

61 BOA Timar-Zeamet Ruznamçe Defterleri (= DFE RZ.d) 78. 992.

62 Uo. 60. 557.

63 Fóti: Két végvidék szolgálatában, 52–53.

64 Bekir Kütükoğlu: *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri*. I. 1578–1590. İstanbul, 1962. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları 888) 129. Ferhád már egy korábbi mozgósítás során kerülhetett a keleti hadszíntérre, lásd a következő jegyzetben szereplő dátumot.

A hódoltsági végvidéki élethez szokott Ferhád számára az oszmánok új kaukázusi hódításai a lehetőségek földjének számított: Sirvánban defterdár, Kabalában pedig szandzsákbég lett.⁶⁵ Mindkettő a mai Azerbajdzsánban található, ahol akkor az oszmán-szafevidák háborúk frontvonala húzódtott. A perzsa háborúk 1578 óta folytak, 1584-ben Gori és Lori várainak elfoglalásával az örmény–grúz határvidéken átmenetileg az oszmánok értek el sikereket, ami lehetőséget teremtett arra, hogy a harcokba belefáradt veteránok hazatérhessenek. 1584. szeptember 15-én Ferhád a szegedi szandzsák élén bukott fel.⁶⁶ Katonai érdemei között említették, hogy jeleskedett az Imámkuli hán⁶⁷ elleni csatában, majd Semahi⁶⁸ várának javítási munkálataiban vett részt.⁶⁹

Ferhád kérvényezte, hogy sirváni érdemeiért kapott emelései egy részét fia, Ömer timárjához adva változtassák azt zámmá.⁷⁰ Ferhádnak azonban túl nagy tehertételt jelentett a szegedi szolgálata: 1585 júliusában beadvánnyal fordult a Portához, melyben előadta, hogy agaságból emelkedett szandzsákbéggé, végigharcolta a sirváni és más hadjáratokat, de kora miatt már baj van a lábaival, és nincs ereje újabb hadjáratban részt venni, ezért a padisahától nyugdíjazását (*tekaüd*) kérte.⁷¹ Az irat „korábbi szegedi bég”-ként hivatkozott rá, azaz már mázulként folyamodhatott az udvarhoz. Ezek után különös fejlemény, hogy 1587. március 12-én mégis új feladatra nevezték ki: Kilisz [Klissza, Horvátország] bégje lett.⁷² Az elbocsátását kérő beadványa és új szandzsákjába történő kinevezése között azonban közel két év telt el, melynek során nem tudtuk követni életét.⁷³ Nem találkozunk vele egyetlen kormányzóság élén sem, így erre az időszakra a Porta talán mégis figyelembe vette nyugdíjazási kérvényét. Azt sem tudjuk pontosan megmondani, meddig irányította Klisszát: 1589 elején még (korábban benyújtott) felterjesztéseit tár-

65 BOA KK 262. 19.; Parancs Ferhád sirváni defterdárhoz és Kabala bégjéhez 1582 őszén a hadjárat szükségleteinek biztosítására. BOA MD 48. 126. [Nr. 339.]; Kabala bégje Demirkapunál egyesüljön a Keffében viszsamaradt csapatokkal. BO MD 44. 111. [Nr. 196–197.], 129. [Nr. 237.]

66 BOA KK 262. 19.; Fóti Miklós: Szeged 16. századi szandzsákbégjei. *Aetas* 38 (2023) 4. sz. 18.

67 Imámkuli hán 1583 tavaszán Gendzséből vonult az oszmán kézen lévő Semahi ellen, s útközben összecsapott Jakub szilisztrei szandzsákbég csapataival Nijázábádnál. Kütükoğlu: *Osmanlı–İran Siyâsi Münâsebetleri*, 125. Részletesen lásd Reyhan Şahin Allahverdi: *Özdemiroğlu Osman Paşa ve dönemi (1527–1585)*. İstanbul, 2012. [Phd Thesis] 125–129. A javadalmazásoknál figyelembe vett vitézi tettek között ezt az összecsapást „az Imámkuli hán nevű átkozott elleni csata”-ként [„İmamkulu Han nâm la'in muharebesi...”] említik a birtokadományozási naplóknak.

68 Sirváni vár [ma Şamaxı, Azerbajdzsán], Bakutól nyugatra. A sirváni hódításokkal Ali budai pasa is dicsekedett Rudolf császárnak: „... Samaky országott meg veöttek, egyyk lakó helebeöl mely Reuaunak nevezetik, az Keözeöl Bas csaszart kiüttek ott az hatalmas csaszar igen nagy ereös varat czinaltatott: ismeh egy beglerbegie az Keözeöl Bas csaszarnak az hol lakasa volt az is az országott megh veöttek, mely Siruanak nevezetik, hol Isten akarattyabol az hatalmas csaszar most ereös varatt czinaltatt...” *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, 298.

69 BOA KK 325. 501., 244. 85.

70 BOA DFE RZd 97. 500. Ömer javadalombirtoka korábban a szívaszi szandzsákban volt [Anatólia], tehát apjával együtt a keleti végeken élt. Új javadalomát a pozsegi szandzsákban jelölték ki számára.

71 BOA MD 50. 95. [Nr. 559.]

72 BOA KK 262. 34.: „Klissza livája: korábban Szeged bégje Ferhádnak adatott.”

73 Ömer tekeréje (lásd 70. j.), melyet 1587 januárjában állítottak ki, „korábban Szeged bégje” formában hivatkozott Ferhádra.

gyalták a központban,⁷⁴ de januártól a szultáni parancsokat már utódjának, Musztafa klisszai bégnek címezték.⁷⁵

Csak utólag értesülünk arról, hogy 1589-ben visszatért a Dráva–Száva közére, és másodjára is pozsegai bég lett: 1589. december 15-én Pozsegából Pécsre helyezték át egy Ferhád nevű főtisztviselőt.⁷⁶ Alig egy hónapig szolgált Pécsen, majd utána újra, immár harmadszorra Pozsega élén találjuk 1590. január 14-től.⁷⁷ Bár a következő év első felében még többször tárgyalták a Portán beadványait,⁷⁸ ekkor már leválhatták a szandzsák éléről.⁷⁹

Valószínűleg 1590 novembere előtt halt meg: ekkor ugyanis a szultáni tanács vizsgálatot rendelt el, mivel az elhunyt Ferhád bégnél negyven lótehernyi,⁸⁰ azaz négymillió akcse követelés maradt a budai defterdárt illető „kard pénz”-ből (*kılıç akçesi*) és *mukataak*-ból, amit ismeretlenek elsikkasztottak.⁸¹ 1591 júliusában „korábban Pozsega bégeje, az elhunyt Ferhád bég kethüdája”, Lütfi írt levelet a Portára a bég csasnigírbasija [főtéekfogója] érdekében, aki patrónusa halála után a törvény értelmében timár-birtokra volt jogosult.⁸²

A pécsi Ferhád bég dzsámija alapítójának kérdése

A pécsi alajbégből felemelkedett hódoltsági bég karrierje után a feltárt adatok tükrében érdemes megvizsgálni, hogy kinek a nevét viselheti a pécsi Ferhád bég dzsámija, amelyhez jelentős alapítvány tartozott muszlim jóléti intézmények komplexumával (*külliyeye*).⁸³ Evlia Cselebi 1663-ban Ferhád pasa dzsámijáról, fürdőjéről és a halveti dervisek kolostoráról számolt be.⁸⁴ A pasa címet tulajdoníthatjuk Evlia identitástévesztésének is, azaz a következő évszázad utazója egy nevesebb névrokon, Szokollu Ferhád budai pasa intézményének vélte a pécsi dzsámit. Az építtető személyét elsősorban a helyi kötődésű Ferhád bégek között kell keresni. A szóba jöhető négy hódoltsági Ferhád személyét először Sudár Balázs tanulmánya mutatta be.⁸⁵ Újabbán Nedim Zahirović vizsgálta meg a Ferhád bég nevét viselő imahelyek kérdését Boszniában, illetve Pécsen. A pécsi dzsámi esetében Za-

74 BOA RSK.d 1469. 10., 1470. 4.

75 BOA MD 64. 218. [Nr. 558.]

76 BOA KK 252. 166.

77 Uo. 191.

78 BOA RSK.d 1472. 3., 1473. 22.; 1590. júliusi felterjesztés. BOA MAD 15567. 213. [Másik számozás szerint 337.]

79 BOA MAD 15567. 89. [Új számozás szerint 213.] „Korábban Pozsega bégeje Ferhád” formában utaltak rá 1590 szeptemberében.

80 Lóteher [yük]: egy yük 100 000 akcsének felelt meg.

81 BOA MD 67. 30. [Nr. 72.]

82 BOA MAD 15567. 162. [Új számozás szerint 286.]

83 Sudár Balázs: *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 403.; Sudár Balázs – Varga J. János – Varga Szabolcs: *Pécs története III. A hódoltság korában (1543–1686)*. Bp.–Pécs, 2019, 29.

84 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. VI. Kitap. Topkapı Sarayı Kültüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*. [Haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman.] İstanbul, 2002. 113–115.

85 Gere László – Sudár Balázs: A pécsi Ferhád-dzsámi. *Archaeologiai Értesítő* 136 (2011) 269–296.; Sudár: *Dzsámik és mecsetek*, 399–403.

hirović arra a következtetésre jut, hogy a pécsi szandzsák élén 1571 és 1573 között álló Ferhád nevű bég – akinek alajbégye volt főhősünk – a zacsesznai szandzsákokot kormányzó Ferhád Vuković-Desisalić béggel lehet azonos,⁸⁶ aki Šabanović szerint 1557–1566 között irányította Zacseszna/Pakrác altartományt.⁸⁷ Egy olyan tezeret mutat be, amelyben egy Ali aga⁸⁸ Herszeglü Mehmednek [*Herseklü* = hercegovinai] adta át korábbi pécsi timárját, akit az irat „Pécs szandzsákbégye, Ferhád bég testvére fiának” nevezett [„Peçuy sancag-beyi olan Ferhad beyin karındaşı oğlu”].⁸⁹ Zahirović ebből helyesen arra következtet, hogy a pécsi Ferhád bég is hercegovinai származású volt, ami szerinte alátámasztja a középkori eredetű Vuković-Desisalić családból származó szandzsákbéggel való azonosságát.⁹⁰ Tanulmánya végén már feltételelesen fogalmaz: „Az, hogy ez a Ferhád bég/pasa azonos-e Ferhád bég Vuković Desisalić-al, továbbra is vitatott kérdés.”⁹¹ Az óvatosság indokolt volt, ezt az azonosítást azonnal el kell vetnünk: a pécsi bég a kinevezések központi listája szerint 1570-ben még a portai janicsárok kethüdája volt, és e tisztségből emelkedett élete első szandzsájkára, Szekszárdra, majd innen került át Pécsre.⁹² Egészen minimális kezdő bégi fizetés illetve meg, a szekszárdi szandzsák timár deftere szerint helyben egy 191 132 akce jövedelmet biztosító ház-birtokot jelöltek ki számára.⁹³ Ennek ellenére is esélyes jelöltnek tekinthető: családi és anyagi hátterét rejtélyessé teszi, hogy pályája kezdetén a helyi házain kívül egy magas értékű csiftlikje (családi birtokközpont) is volt a szendrői szandzsákban (54 438 akce).⁹⁴ Pénzügyi háttere alapvető fontosságú, mivel egy ilyen jelentős komplexum (dzsámi, fürdő, kolostor) alapításához nagyon komoly forrásokra volt szükség még akkor is, ha Evlia szerint Ferhád fürdője a 17. században a szegényeké volt.

Ezzel szemben névrokona, a pécsi alajbég karrierje, mint bemutattuk, hosszan követhető és magasabbra ívelt, a hódoltság egyik meghatározó határbégyének tekinthető, az anyagi háttere pedig jóval erősebb. Ráadásul az adóbérlőségből felemelkedett riválisai is

86 Nedim Zahirović: Reflections on the Problem of Identifying the Founder of the Mosque of the Ferhad Beg in Pécs. In: *“Buyurdum ki...” The Whole World of Ottomanica and Beyond. Studies in Honour of Claudia Römer.* Ed. Hülya Çelik – Yavuz Köse – Gisela Procházka-Eisl. Boston–Leiden, 2023. (The Ottoman Empire and its Heritage 78) 479–492.

87 Hazim Šabanović: Bosanski namjesnik Ferhad-beg Vuković-Desisalić. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* 4 (1957) Nr. 1. 117. A hódoltság életének ő is aktív szereplője volt: ez a Ferhád bég rontotta el a pozsegai szandzsák timár defterét (1565 előtt), amit el kellett égetni. BOA TT.d 351. 1. 1565 őszén a pozsegai béget és kádit arra utasítják, hogy a zacsesznai Ferhád bégnek és embereinek a rájákkal szemben tanúsított visszaéléseit vizsgálják ki. BOA MD 5. 128. [Nr. 296.] A rendelet a bég szandzsájkjának elvételét is említi, bár még 1566 júniusában is Pakrác [Pakrác = Zacseszna] bégeként küldenek hozzá parancsot. BOA MD 5. 698. [Nr. 1973.] Ugyanakkor 1565. szeptember 26-tól már Iszkender, Ulama bég fia a szandzsák bégye. Ez a Ferhád bég láthatóan bukott embernek számított a Portán a hatvanas évek közepén.

88 Nem lehet azonos Nova várának fentebb említett azab ágájával, mert őt egy magasabb értékű hercegovinai ziámetből bocsátották el.

89 ÖNB Mxt 571. [1127. mikrofilm kép.] További javadalmi uo. [1303–1304. mikrofilm képek.]

90 Zahirović: Reflections on the Problem, 486.

91 Uo. 489.

92 BOA MAD 563. 53. 49.

93 BOA TT.d 505. 59. A központi listán valamivel magasabb összegek szerepelnek fizetéseként. BOA MAD 563. 53.

94 *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 737.

alapítottak imahelyeket (Oszmán Budán,⁹⁵ Mehmed Eszéken⁹⁶), ami így a mi Ferhádunk esetében szintén feltételezhető. Ferhád legalább annyira kötődik a térséghez, ha nem jobban, mint az azonos nevű pécsi bég: az 1580. évi pozsegai összeírás szerint Pozsega bégjeként birtokolt egy Tizina nevű csiftliket, amely Eszék közelében feküdt,⁹⁷ azaz nem esett nagy távolságra Pécstől. Sőt, ugyanekkor Pécs városában „Ferhád bég, pozsegai mírlivá réjtjét” [„çayır-i Ferhad bey mirliva-i Pojega”] jegyezték be.⁹⁸ A pécsi Ferhád bég dzsámijának létrejötténél a kronológiai körülmények azonban mégsem szólnak mellette: Ferhád bég negyedét (*mahalle*) és dzsámiját az 1579. évi tahrír defter említi,⁹⁹ tehát néhány évvel az 1573-ban elhunyt pécsi bég után jelent meg, amikor az egykori alajbég kormányzó pályája még a kezdetén járt. Ugyanakkor utóbbi adóbérlőként milliós összegeket kezelte, s nem tudjuk, eközben mekkora hasznot könyvelhetett el. Váci harmincadosként testvéreivel együtt olyan jelentős gazdasági erőt képviselt, amellyel minden lehetőségük megvolt az épületegyüttes létrehozására. A dzsámi alapításánál szóba jöhető két legesélyesebb Ferhád bég kérdésében tehát továbbra sem lehet végérvényesen dönteni, sőt teljesen azt sem lehet teljesen kizárni, hogy mégis az a Szokollu Ferhád pasa az alapító, akinek forrásaink szerint semmilyen kötődése nem volt Pécshez. Fontos kiemelni, hogy a Joseph de Haüy által 1687-ben készült ábrázoláson a dzsámi mellett egy sokszög alaprajzú objektum látható, melyet általában kútnak tekintenek, de akár az alapító türbéje is lehet.¹⁰⁰ Ha ez beigazolódná, egyértelműen az 1573-ban elhunyt Ferhád szandzsákbég dzsámialapítására utalna. Ebben az esetben azonban azt kellene tisztázni a kutatásnak, hogy a portai janicsárok közül idekerült és a szandzsákbégi pálya kezdetén álló bég miből engedhette meg magának a komplexum létrehozását.

Következtetések egy vállalkozó bég karrierjéről

Ferhád aga és bég életútjának részletes vizsgálata túlmutat egyetlen oszmán tisztségviselő karrierjének rekonstruálásán; valójában egy új, a budai vilajetben a 16. század második felében felemelkedő elit réteg működésébe enged betekintést. Pályája mindenekelőtt azt mutatta meg, hogy a váci harmincad olyan „ugródeszka” volt a várkatonaságból kiemelkedni akaró személyek számára, ami hosszú szolgálat után elérhetővé tette az altartományok legmagasabb tisztségét, a szandzsákbégi posztot. Ferhádhoz hasonlóan üzleti riválisai kezdetben szintén várkatonák voltak, Oszmán és Karaferjeli Mehmed is agaként

95 A budai Vízivárosban állott, Oszmán bégről elnevezett dzsámi építőjét a hazai irodalom a váci harmincados személyével kapcsolja össze. Fekete Lajos: *Budapest a török korban*. Bp., 1944. (Budapest Története 3) 93.; Fodor: A váci „harmincad”, 340.; Sudár: *Dzsámik és mecsetek*, 213.

96 Mehmednek Eszéken mecsetje volt, melyet még a drávai hajóflotta parancsnokaként alapított. Fóti: *On the Identity of a Pseudo-Memibegović*, 135.

97 BOA TT.d 672. 276.; Stjepan Sršan: *Sandžak Požega 1579. godine*. Osijek, 2001. 245.

98 BOA TT.d 585. 12b.

99 Uo. 11a.; Sudár: *Dzsámik és mecsetek*, 399.

100 Sudár: *Dzsámik és mecsetek*, 401.

szolgált.¹⁰¹ A felemelkedéshez vezető út azonban eltérően alakult számukra: Mehmed, aki 1547-ben tűnik fel forrásainkban, csak több középvezetői poszt (míralaj, drávai kapudán) után, 1580-ban lett szandzsákbég.¹⁰² Oszmán saját bevallása szerint tizenkét éven át kezelte a váci bevételeket,¹⁰³ s csak újabb öt év múltán kapta meg első szandzsákját. Ekkor már vállalkozói feltételei között szerepelt, hogy nevezzék ki szandzsákbéggé: a korábbi adóbró biztosoknak a nógrádi szandzsákot adták, a fődefterdár ezúttal a szomszédos igazgatási egység, a szécsényi szandzsák mellett döntött.¹⁰⁴ Ezzel szemben Ferhádé villámkarriernek tekinthető: bő hároméves alajbégi szolgálat után szandzsákot kapott. Ez felveti, hogy a látványos felemelkedése mögött a családi hálózaton kívül egy befolyásos támogató is állhatott, aki folyamatosan egyengette az útját. Ferhád nógrádi kinevezésével a határbégek (*uç beyleri*) közé emelkedett, ám úgy tűnik, hogy elsősorban nem kiemelkedő katonai érdemeiért, hanem a kincstári bevételek biztosításáért cserébe kapta a kinevezést. Katonai tapasztalatlansága nyilvánult meg a szikszói vereségnél. Ezt tetézte a Kászim által indított pénzügyi revízió, amely a kapcsi végvidéki bégek – köztük Ferhád – félreállításához vezetett. A Kászimnak felajánlott kenőpénz (100 000 tallér) jól mutatta, mekkora tétje volt Ferhád számára, hogy a hódoltsági végvidék öntörvényű ura maradjon. A pragmatikus oszmán igazgatás azonban nem kívánt lemondani a bég szolgáltatásairól: a szafavida háborúkban bizonyítási lehetőséget kínáltak számára – némileg ironikusan éppen defterdári tisztséget bíztak rá Sirvánban –, majd fiával együtt visszatérhetett a hódoltságba. Fizetése ekkor már nem sokkal maradt el a pasáknak járó összegtől. Főnökeivel, a boszniai, majd 1588-tól budai Szokollu Ferhád pasával bizonyára jól kijött: Ferhád pasa ugyanis szintén részt vett a keleti harcokban, előbb a krími tatár lázadók leverését bízták rá Keffénél,¹⁰⁵ később a sirváni Semáhi beglerbége lett. Testvéreivel kapcsolatban említettük, hogy Ali aga éppen Szokollu Ferhád klisszai béggel – a későbbi pasával – együtt védte Nova várát, 1571-ben pedig a klisszai bég foglalta el azt az Ozren várát, ahol másik testvére, Hüsejzn jövedelememelést érdemelt ki. Ferhád aga és bég rekonstruált életútja jellegzetes példája a 16. századi oszmán tisztviselői karrier dinamikájának: a pénzügyi vállalkozás révén elért felemelkedésnek, a személyes ambíció és a hatalmi hálózatok bizonyult összefonódásának.

101 Fóti: On the Identity of a Pseudo-Memibegović, 133–142.

102 Uo.

103 Fodor: A váci „harmincad”, 331.

104 Uo. 330.

105 Kütükoğlu: *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri*, 125.

Függelék

Ferhád hivatalviselésének főbb állomásai

Tisztség	Dátum	Forrás	Jövedelme (akcse)
Pesti azabok agája	1569	Mxt 609. 2b.	
Pécsi alajbég	1569. december 8. – 1573. február	KK 77. 36 ^v A.DFE.d 46. 8. Mxt 571. [981. mikrofilm kép]	50 000
Nógrádi bég	1573. március 8. – 1577. április 1.	Mxt 571. [1041. mikrofilm kép]	219 000
Füleki bég	1577. április 1. – 1578. december 9.	A.RSK.d 1461. 12. KK 262. 19.	349 040 (bvt) ¹⁰⁶
Pozsegai bég	1578. december 9. – ?	KK 262. 19.	349 040 399 339 (b)
Zvorniki bég	? – 1581. december 25.	DFE RZ.d 60. 557.	399 339
Delvinei bég	1581. december 25. – ?	DFE RZ.d 60. 557. KK 262. 5.	201 000 399 339 (bvt)
Sirváni defterdár, Kabala bégje	? – 1584. szeptember 15.		500 000
Szegedi bég	1584. szeptember 15. – 1585. július	KK 262. 19. KK 244. 85. KK 325. 501. MD 50. 95.	340 000 530 000 (bvt)
Klisszai bég	1587. március 12. – 1588 vége?	KK 262. 34.	
Pozsegai bég (másodsor)	? – 1589. december 15.	KK 252. 166.	
Pécsi bég	1589. december 15. – 1590. január 14.	KK 252. 166. KK 252. 191.	
Pozsegai bég (harmadszor)	1590. január 14. – 1590. szeptember előttig	KK 252. 191.	

106 A hászoknál alkalmazott rövidítések: bvt (*ber vech-i teknil*) = az elvileg neki járó teljes összeg; b = a berátjában szereplő adat.

CONTENTS

STUDIES

- Balázs Kertész** Life and Career of Tatamér, Provost of Székesfehérvár and Royal Vice-Chancellor 1
- Miklós Fóti** From Tax Farmer to *Sancakbeyi*. The Career of Ferhad Ağa and Bey on the Habsburg–Ottoman Frontier 29
- Zsuzsanna Cziráki** Scenes and Tools of Transylvanian Saxon Diplomacy in the 16th and 17th Centuries 45
- Lídia Kustár** An Attempt to Reconstruct the Childhood of Judit Sallér of Jakabháza and her Marriage to Count György Festetics of Tolna 71
- András Cieger** Mór Jókai and the First Association of Journalists in Hungary 99
- Dániel Miklós** Snapshots of the Public Sentiment in Czechoslovakia, 1938–1939 115

OBSERVER

- Hajnalka Kuffart** The Accounts of the Archdiocese of Esztergom from the Matthias Era (1486–1490). The First Volumes of a Source Publication Series on a Hungarian–Italian Mixed Accounting System 133
- István Kádas** The Functioning and Pitfalls of the Portal Tax System in the Jagiellonian Era. Presentation of a Project Carried out under the János Bolyai Research Fellowship of the Hungarian Academy of Sciences 143
- Szilvia Czinege** Critical Edition of István Széchenyi’s Letters. Research Report 155

E számunk szerzői

Cieger András, tudományos tanácsadó, osztályvezető, ELTE HTK TTI, Újkori osztály ● Czinege Szilvia, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Újkori osztály ● Cziráki Zsuzsanna, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Intézet ● Fóti Miklós, tudományos segédmunkatárs, ELTE HTK TTI, Délkelet–Európa története osztály, Turkológiai kutatócsoport ● Kádas István, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kertész Balázs, tudományos főmunkatárs, Városi Levéltár és Kutatóintézet [Székesfehérvár] ● Kuffart Hajnalka, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kustár Lídia, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék, Történelem Segédtudományai Doktori Program ● Miklós Dániel, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Tudományos Igazgatóság

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erezsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 6 0 0 1